

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Західноукраїнський національний університет

Факультет фінансів та обліку

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування ВННІЕ

АМБРОЖАК Юрій Олександрович

**Механізм непрямого оподаткування
зовнішньоторгівельних операцій в Україні**

Спеціальність: 072 - фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
Освітньо-професійна програма - Митна справа

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФМСм-22
Ю.О. Амброжак

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ	6
1.1. Зміст і призначення непрямих податків у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності	6
1.2. Сутність і складові механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій	11
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ	18
2.1. Оцінка фіскальної ролі непрямого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності	18
2.2. Аналіз регулювального впливу непрямого оподаткування на зовнішньоекономічну діяльність	25
РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	34
3.1. Проблемні аспекти функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні	34
3.2. Шляхи вирішення проблем функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні	39
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні обумовлена необхідністю забезпечення стабільності державних фінансів та підтримки економіки в умовах посиленої інтеграції до світової економіки й впливу зовнішніх кризових факторів. У сучасних умовах, коли імпорт і експорт товарів мають вирішальне значення для національної економіки, ефективний механізм непрямого оподаткування здатний одночасно сприяти фіскальним надходженням та регулюванню зовнішньоекономічних відносин. У контексті війни та відновлення економіки України непряме оподаткування стало інструментом, що дозволяє балансувати між необхідністю підтримки експортерів та зменшенням фінансового навантаження на імпорт критичних товарів. Дослідження цих механізмів надає можливість визначити оптимальні шляхи регулювання адміністрування непрямих податків для стимулювання зовнішньоекономічної діяльності й захисту національних інтересів.

Питання функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій досліджували такі науковці, як Н. Атаманчук, С. Васильчук, І. Гуцул, З. Менліосманов, А. Соколовська, О. Сотниченко, Ф. Ткачик, Т. Томнюк, А. Шуневич, М. Ярош та інші. Визнаючи важливість праць зазначених авторів, слід зауважити, що проблеми функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій ще залишаються частково невирішеними та потребують глибшого всебічного аналізу й розробки концептуальних підходів для вирішення проблемних аспектів, що й визначило мету, завдання, структуру та логіку проведення даного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою випускної кваліфікаційної роботи є поглиблення теоретико-методичних основ механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні, аналізі його функціонування, виявленні проблемних аспектів розвитку та пошуку шляхів їх усунення.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити зміст і призначення непрямих податків у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності;
- розглянути сутність і складові механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій;
- здійснити оцінку фіскальної ролі непрямого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності;
- провести аналіз регулювального впливу непрямого оподаткування на зовнішньоекономічну діяльність;
- виявити проблемні аспекти функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні;
- аргументувати шляхи вирішення проблем функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні.

Об'єктом дослідження є механізм непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій. *Предметом* дослідження є економічні відносини, що виникають між державою та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в процесі функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій.

Методи дослідження. Під час написання випускної кваліфікаційної роботи використовувалися такі методи дослідження: аналіз і синтез - для вивчення теоретичних основ непрямого оподаткування і його впливу на зовнішньоторговельні операції; метод статистичного аналізу - для оцінки фіскального та регулювального впливу механізму непрямого оподаткування на зовнішньоторговельні операції; індукція і дедукція - для формулювання узагальнень і висновків щодо розвитку механізму непрямого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності; метод узагальнення - для виявлення проблемних аспектів та обґрунтування рекомендацій щодо їх усунення в частині функціонування механізму непрямого оподаткування в зовнішньоекономічній сфері України.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі й нормативні акти з питань непрямого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, звітні дані Державної митної служби України, праці провідних вітчизняних і закордонних

науковців, авторські аналітичні розрахунки, проведені в ході дослідження, а також ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретичних засад і оцінці функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій, а також виявлені проблем його розвитку та розробці рекомендацій з їх подолання в сучасних умовах. До основних результатів проведеного дослідження належать такі наукові положення:

- удосконалено понятійно-категоріальний апарат, зокрема визначення непрямих податків як податків, що включаються до вартості товарів і послуг, перекладають податкове навантаження з виробника на споживача, забезпечуючи стабільні надходження до бюджету та гнучкість у регулюванні споживчого попиту, а також механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій як сукупності заходів і засобів, які регулюють сплату непрямих податків при здійсненні зовнішньоторговельної діяльності;

- виявлено проблемні аспекти функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні та обґрунтовано шляхи їх усунення, спрямовані на підвищення ефективності митного адміністрування, забезпечення фіскальної стабільності та оптимізації регуляторного впливу на зовнішньоекономічну діяльність.

Теоретико-прикладне значення результатів дослідження полягає у поглибленні теоретичних підходів до оцінки впливу механізму непрямого оподаткування на зовнішньоекономічну діяльність, а також у розробці практичних рекомендацій щодо вирішення проблем даного механізму, що можуть бути використані для підвищення фіскальної ефективності та забезпечення оптимального регуляторного впливу на торговельні процеси в умовах сучасних економічних викликів.

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст роботи викладено на 46 сторінках. Робота містить 2 таблиці та 8 рисунків. Список використаних джерел налічує 38 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

1.1. Зміст і призначення непрямих податків у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності

Непряме оподаткування зовнішньоекономічної діяльності є необхідним інструментом, що допомагає державі ефективно регулювати обсяги та структуру імпорту й експорту, захищати національного виробника, стимулювати економічний розвиток та підтримувати соціальну стабільність. У сучасних умовах глобалізації та економічної нестабільності непрямі податки набувають особливої значущості як багатофункціональний механізм, що дозволяє державі гнучко реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, забезпечуючи стабільність та сталий розвиток економіки України.

Військові дії та економічні труднощі, з якими стикається Україна, підсилюють значущість непрямих оподаткування. Це один із найбільш стабільних механізмів наповнення державного бюджету, особливо в періоди, коли інші види доходів стають більш нестабільними. Непрямі податки забезпечують державі фінансову стабільність та здатність ефективно виконувати соціальні й оборонні функції, покриваючи витрати на забезпечення національної безпеки та оборону. Непрямі податки також виступають дієвим інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності, дозволяючи державі контролювати потоки імпорту та експорту товарів.

Загалом непрямі податки в частині зовнішньоторговельних операцій є важливим інструментом митно-податкової політики, який сприяє досягненню фінансової стабільності, регулює торгівлю та забезпечує захист внутрішнього ринку від надмірного імпорту. У сучасних умовах актуальність цих механізмів значно зростає, адже вони стають невід'ємною частиною стратегії держави щодо підтримки економічної стійкості та соціально-економічного розвитку.

Українські науковці розглядають поняття «непрямі податки» в контексті їх основної характеристики - перекладення податкового тягара на кінцевого споживача товарів і послуг. Це податки, які включаються в ціну товару чи послуги, а їх платником є виробник або постачальник, хоча реальним носієм податкового тягара виступає покупець (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Погляди науковців на визначення поняття «непрямі податки»*

Автор(и)	Характеристика
Андрущенко В. Л.	«непрямі податки - такі, що включаються у вигляді надбавки до цін товарів і оплачуються споживачем» [1, с.126].
Атаманчук Н. І.	«непрямі податки - це податок на додану вартість, акцизний податок та мито, які є загальнодержавними, обов'язковими, безумовними платежами до бюджету, що включаються як елемент до ціни товару (роботи, послуги), перекладаються з реального платника на формального та стягуються відповідно до законодавства України» [2, с.18].
Буцька О. Ю., Тимошенко О. В., Продай І. А.	«непрямі податки - податки на товари і послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу, оплачуються покупцями при купівлі товарів та отриманні послуг, а в бюджет вносяться продавцями чи рідше виробниками цих товарів та послуг» [5, с.68].
Захожай К. В. Жам О. Ю.	«непрямі податки - податки, що не входять до кола прямих і характеризуються незбігом реального й формального платника» [11, с.113].
Кучерявенко М. П.	«непрямі податки - такі, які стягуються у процесі придбання матеріальних благ та визначаються розміром споживання, включаються як надбавка до ціни реалізації товару і сплачуються споживачами» [22, с. 60].
Лащак В. В., Лащак Т. В.	«непрямі податки - податки, що визначаються розміром споживання і безпосередньо не залежать від прибутку або майна платника, виступаючи у вигляді надбавки до ціни товару або послуги» [14, с.220].
Мандзюк О. І.	«непрямі податки - це податки, що формуються на стадії реалізації об'єкта оподаткування, сплачуються, обліковуються і звітуються різними особами» [15, с.57].
Соколовська А. М., Єфименко Т. І., Луніна І. О.	«непрямі податки - такі, що обчислюються на основі цін або фізичних характеристик товарів і послуг, розмір яких безпосередньо не залежить від доходів платника, а визначається на основі вартісних або кількісних характеристик здійснюваних ним оподатковуваних операцій» [28, с.56].
Гомнюк Т. Л.	«непрямі податки - це податки, механізм нарахування яких обумовлюється виникненням витрат покупців, пов'язаних зі споживанням товарів, результатів робіт, послуг та передбачає можливість повного чи часткового перенесення податкового тягара з юридично визначеного платника таких податків на споживача товарів, робіт, послуг (податок на додану вартість, акцизний податок, мито)» [32, с.188].
Ярош М. В.	«непрямі податки - це митні податкові платежі до бюджетів, що додаються до ціни або тарифу, стягуються з реалізації товару чи послуги, характеризуються наявністю носія податкового тягара в особі споживача та платника податку - виробника товару чи послуги - і водночас є інструментом перерозподілу фінансових ресурсів між суб'єктами економічних відносин» [38, с. 4].

* Складено автором самостійно

Враховуючи погляди науковців на сутність непрямих податків можемо виокремити їх характерні ознаки, які відображають їх специфіку та вплив на економіку. До таких ознак належать [3, с.123]:

1. Перекладання податкового навантаження. Непрямі податки накладаються на виробників або продавців, але перекладаються на кінцевих споживачів через ціни на товари та послуги. Тобто податкове зобов'язання фактично виконує виробник або продавець, однак оплачує податок споживач.

2. Ціновий характер. Непрямі податки включаються до ціни товарів та послуг, що впливає на кінцеву вартість для споживача. Тому кінцева ціна товару або послуги містить суму податку, яку споживач сплачує під час купівлі.

3. Проста та прозора модель адміністрування. Непрямі податки мають простий механізм стягнення, адже вони збираються в процесі купівлі-продажу. Виробник або продавець виступає в ролі податкового агента, передаючи податкові надходження державі. Це знижує витрати на адміністрування таких податків.

4. Різноманітність видів. Непрямі податки мають кілька основних видів: податок на додану вартість, акцизний податок, мито. Кожен із них має власні правила та цільову спрямованість, але загалом їх метою є збільшення бюджетних доходів через споживання товарів і послуг.

5. Однаковість для всіх споживачів. Непрямі податки встановлюються незалежно від доходу, соціального статусу чи інших характеристик споживача, що робить їх менш прогресивними у порівнянні з прямими податками.

6. Гнучкість для стимулювання або обмеження споживання. Непрямі податки можуть змінюватися залежно від державної політики. Зокрема акцизний податок підвищують на товари, що завдають шкоди здоров'ю (алкоголь, тютюн), а на окремі товари надають податкові пільги для стимулювання споживчого попиту.

7. Стабільне джерело наповнення бюджету. Непрямі податки є значним джерелом доходу державного бюджету, адже споживання товарів і послуг є постійним, а оподаткування споживання забезпечує стабільні бюджетні надходження.

8. Залежність від споживчого попиту. Обсяги надходжень від непрямих податків залежать від рівня споживання. За умови високого попиту на товари та послуги податкові надходження збільшуються, а за зниження попиту, наприклад,

у періоди економічних спадів, надходження можуть зменшуватися.

Отже непрямі податки виступають важливим інструментом державного регулювання, впливаючи на споживчу поведінку та забезпечуючи суттєві надходження до державного бюджету. Тому вважаємо за доцільне розглядати непрямі податки як податки, що включаються до вартості товарів і послуг, перекладають податкове навантаження з виробника на споживача, забезпечуючи стабільні надходження до бюджету та гнучкість у регулюванні споживчого попиту.

Сутність і суспільне призначення непрямих податків відображаються у функціях, які вони виконують, серед яких дві ключові [6, с.197]:

1) фінансова функція, яка полягає в тому, що непрямі податки є стабільним джерелом доходу для державного бюджету, адже споживання товарів і послуг є постійним. Завдяки цьому держава отримує необхідні фінансові ресурси для фінансування соціальних програм, інфраструктури та інших суспільних потреб.

2) регулювальна функція, яка дозволяє державі впливати на споживання окремих товарів і послуг. Так, акцизний податок на алкоголь, тютюн чи паливо може зменшувати попит на них, тоді як зниження непрямих податків може стимулювати споживання певних груп товарів.

Непрямі податки відіграють значну роль у регулюванні зовнішньоторговельних операцій, впливаючи на обсяги імпорту та експорту, конкурентоспроможність національної продукції та торговельний баланс країни. Основні аспекти цієї ролі включають:

1. Захист внутрішнього ринку. Ставки непрямих податків, які застосовуються до імпортованих товарів, обмежують їхню конкуренцію з національною продукцією. Високі податкові ставки знижують привабливість іноземних товарів на внутрішньому ринку, підтримуючи національних виробників та захищаючи внутрішню економіку від надмірного імпорту.

2. Забезпечення рівних конкурентних умов. Встановлення непрямих податків на імпортовані товари прирівнює їх до товарів внутрішнього виробництва, усуваючи цінові переваги іноземних товарів та забезпечуючи рівні конкурентні умови. Це сприяє підтримці внутрішніх виробників та стимулює розвиток

національного виробництва.

3. Регулювання торговельного балансу. Непрямі податки можуть використовуватися для зменшення торговельного дефіциту, оскільки їх застосування до імпортованих товарів сприяє скороченню імпорту та підтримці експорту. Держави також можуть застосовувати пільгове оподаткування для експортерів, що робить національну продукцію конкурентоспроможнішою на зовнішніх ринках [29, с.239].

4. Вплив на міжнародну торгівлю. Непрямі податки, особливо мита, часто застосовуються як інструмент у торговельних переговорах між країнами. Використовуючи митні тарифи, держави можуть підтримувати національні галузі економіки, на які чинить тиск іноземна конкуренція, або ж навпаки - надавати преференції окремим країнам шляхом зниження митних тарифів.

Застосування непрямих податків у регулюванні зовнішньоторговельних операцій супроводжується певними ризиками, які можуть вплинути на економічну стабільність, конкурентоспроможність національних виробників та міжнародні відносини. Основні ризики включають:

1. Зниження конкурентоспроможності національних товарів. Високі ставки непрямих податків, зокрема акцизного податку та податку на додану вартість на імпортні товари, можуть збільшувати витрати виробництва й експорту для національних виробників. Це, в свою чергу, може зробити національну продукцію менш конкурентоспроможною на світовому ринку, особливо якщо інші країни застосовують нижчі податкові ставки для своїх товарів.

2. Підвищення ризику інфляції та зростання цін. Непрямі податки, включені в ціну товарів, призводять до її зростання, що може посилити інфляційні процеси в країні. Особливо це відчутно для імпортованих товарів, ціни на які стають недоступними для деяких верств населення. Високі ціни на товари першої необхідності також можуть спричинити соціальне напруження.

3. Погіршення умов для іноземних інвесторів. Підвищення податкового навантаження на імпорт та продукцію, що реалізується на внутрішньому ринку, може відштовхнути іноземних інвесторів, особливо якщо податковий тягар

значно відрізняється від рівня у країнах-конкурентах. Це може скоротити притік інвестицій і вплинути на рівень зайнятості та економічного розвитку.

4. Поглиблення торговельних конфліктів. Введення високих мит та податків на імпорту часто сприймається як протекціоністська політика, що може викликати у відповідь торговельні бар'єри з боку інших країн. Це може спричинити торговельні війни та обмеження експорту, що матиме негативний вплив на зовнішньоекономічну діяльність країни [36].

5. Ймовірність відтоку капіталу та тінізації економіки. Високі непрямі податки можуть стимулювати тінізацію частини економічної діяльності, оскільки підприємства прагнуть уникнути високих витрат. Це призводить до зменшення податкових надходжень та ускладнює контроль держави над зовнішньоекономічними операціями.

6. Невизначеність у бюджетних надходженнях. Непрямі податки залежать від обсягів імпорту та споживання, тому зниження попиту або обсягу зовнішньої торгівлі може призвести до падіння бюджетних надходжень. Це особливо ризиковано під час економічної кризи або зниження попиту на товари на міжнародному ринку [16, с.159].

7. Складність інтеграції до міжнародних ринків та стандартів. Країни, які прагнуть вступити до міжнародних торговельних об'єднань або відповідати стандартам СОТ, можуть стикнутися з вимогами зниження податкового навантаження на імпортовані товари. У таких умовах держави змушені коригувати податкову політику, що може зменшити надходження від непрямих податків та викликати короткострокові втрати.

Таким чином, непрямі податки сприяють ефективному регулюванню зовнішньоторговельної діяльності, дозволяючи захищати внутрішній ринок, підтримувати національних виробників та коригувати торговельний баланс, що є важливим елементом економічної стратегії країни. Водночас ризики застосування непрямих податків у регулюванні зовнішньоторговельних операцій є багатогранними і включають як економічні, так і політичні аспекти. Для мінімізації цих ризиків необхідно враховувати специфіку міжнародної торгівлі, зважено підходити до рівня податків на імпортовані та експортовані товари та зберігати

баланс між фіскальними інтересами та конкурентоспроможністю економіки на світовому ринку.

8. 2. Сутність і складові механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій

Механізм непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій є ключовим елементом фінансової політики держави і впливає на обсяги торгівлі, конкурентоспроможність національної продукції та доходи бюджету. Його функціонування є критично необхідним для забезпечення як фіскальних, так і регуляторних завдань держави.

Механізм непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій - це сукупність заходів і засобів, які регулюють сплату непрямих податків при здійсненні зовнішньоторговельної діяльності. Він включає податки, які сплачуються в процесі імпорту або експорту товарів і послуг, та впливає на економічні рішення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Метою механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій є забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету, контроль за ввезенням і вивезенням товарів, а також захист національного виробника від недобросовісної конкуренції. Непрямі податки, такі як податок на додану вартість, акцизний податок та мито, відіграють важливу роль у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності, забезпечуючи фіскальні надходження та сприяючи рівним умовам на внутрішньому ринку [19].

Основні завдання механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій включають:

1. Забезпечення бюджетних надходжень: непрямі податки є важливим джерелом доходів державного бюджету, особливо в частині регулювання імпорту. Зовнішньоторговельні операції забезпечують стабільне надходження коштів через оподаткування ввезених товарів.

2. Захист національної економіки: механізми непрямого оподаткування

використовуються для захисту національного виробника від імпортованих товарів, які можуть конкурувати за нижчими цінами або не відповідати встановленим стандартам. Так, акцизний податок може бути введений для товарів, які мають негативний вплив на здоров'я чи навколишнє середовище.

3. Контроль за потоками товарів: механізм непрямого оподаткування сприяє відстеженню та контролю за обсягами, видами та напрямками товарних потоків через митний кордон. Це допомагає знизити рівень нелегальної торгівлі та уникнення сплати податків.

4. Створення рівних умов для внутрішніх і зовнішніх учасників ринку: Непряме оподаткування зовнішньоторговельних операцій сприяє вирівнюванню цінових умов між імпортованими та вітчизняними товарами, запобігаючи ціновим маніпуляціям і підтримуючи конкуренцію.

5. Регулювання споживання: оподаткування певних категорій товарів, таких як алкоголь, тютюн або екологічно небезпечні продукти, виконує функцію регулювання споживання. Високі акцизи на такі товари можуть зменшити їх попит і сприяти збереженню здоров'я населення або захисту навколишнього середовища.

6. Інтеграція в міжнародні економічні процеси: завданням є також гармонізація податкових ставок із міжнародними стандартами та вимогами для уникнення подвійного оподаткування та покращення інвестиційного клімату.

Принципи функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій є основоположними засадами, які визначають правила, напрями та підходи до встановлення та застосування непрямих податків на товари, що перетинають митний кордон країни. Такі принципи забезпечують ефективність збору непрямих податків, регулюють

зовнішньоекономічну діяльність і сприяють виконанню державних фіскальних та економічних функцій (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Принципи функціонування механізму непрямого оподаткування
зовнішньоторговельних операцій***

Назва	Характеристика
Універсальності	Непряме оподаткування поширюється на всі товари, що перетинають митний кордон, за винятком тих, які підпадають під спеціальні митні режими або пільгові умови. Це забезпечує рівність усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності перед податковим законодавством.
Фіскальності	Означає максимізацію податкових надходжень до бюджету, які можуть бути спрямовані на державні витрати, зокрема на соціальні програми або розвиток інфраструктури. Непрямі податки у зовнішній торгівлі стабільно поповнюють державний бюджет і знижують його залежність від інших видів податкових надходжень.
Нейтральності	Нейтральність передбачає, що непрямі податки не призводять до спотворень у конкурентному середовищі, і їх дія повинна бути однаковою як для національних, так і для іноземних виробників.
Обґрунтованості	Розміри непрямих податків повинні бути такими, щоб вони не гальмували зовнішньоторговельну діяльність, але водночас забезпечували достатні надходження до державного бюджету.
Справедливості	Непряме оподаткування має враховувати соціальні аспекти та забезпечувати справедливий розподіл податкового навантаження між різними секторами економіки та групами населення.
Стимулювання	Непрямі податки можуть використовуватися як інструмент економічного стимулювання. Так, через податкові пільги можна стимулювати імпорт інноваційних технологій або екологічно чистих товарів.
Простоти та прозорості	Механізм непрямого оподаткування має бути прозорим і простим для адміністрування. Це сприяє зменшенню рівня корупції та полегшенню контролю з боку митних органів за правильністю сплати митних платежів.
Предбачуваності	Механізм непрямого оподаткування повинен бути зрозумілим, з чіткими правилами, які легко збагнути та передбачити для бізнесу. Це знижує ризики, пов'язані з додатковими витратами через нерозуміння податкових зобов'язань або зміни податкових ставок.
Міжнародної відповідності	Механізм непрямого оподаткування повинен відповідати міжнародним стандартам і угодам, таким як правила Світової організації торгівлі, що регулюють митне оподаткування.

* Складено автором самостійно

Зазначені у табл. 1.2 принципи допомагають забезпечити ефективне функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій, який є важливим інструментом фіскальної політики держави та регулятором зовнішньоекономічних відносин.

Заходи і засоби механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій використовуються державою для регулювання зовнішньоторговельної діяльності, підтримки національного виробника та

забезпечення надходжень до державного бюджету. До таких засобів і заходів відносять:

1. Встановлення й справляння ввізного та вивізного мита. Ввізні мита застосовуються для обмеження обсягу імпортованої продукції та підтримки внутрішніх виробників. Вивізні мита використовуються для регулювання вивезення стратегічних товарів, наприклад сировини, або забезпечення їхньої доступності на внутрішньому ринку [17].

2. Встановлення й справляння податку на додану вартість. Останній застосовується до кінцевої вартості імпортованих товарів, включаючи митні платежі. Це забезпечує рівні умови для імпортних і вітчизняних товарів на внутрішньому ринку. Експорт, своєю чергою, зазвичай звільняється від податку на додану вартість, що сприяє розвитку експорту.

3. Встановлення й справляння акцизного податку. Останній застосовується до певних категорій товарів, таких як алкоголь, тютюнові вироби, пальне та деякі товари розкоші [23]. Акцизний податок на імпортні підакцизні товари допомагає обмежити їхнє споживання, регулювати соціально важливі сфери та наповнювати бюджет. Зазвичай акцизні ставки на імпортні товари відповідають ставкам на аналогічну вітчизняну продукцію.

4. Встановлення й справляння особливих видів мита (спеціального, антидемпінгового, компенсаційного та додаткового імпортного збору). Такі мита спрямовані на захист внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції. Спеціальне мито запроваджується: 1) як захисний інструмент для національних виробників, коли імпорт товарів на митну територію України здійснюється у таких обсягах або за умовами, що спричиняють або можуть спричинити значну шкоду національному виробникові; 2) як відповідь на дискримінаційні або недружні заходи з боку інших держав, митних союзів та економічних об'єднань, що обмежують законні права та інтереси українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [24]. Антидемпінгове мито встановлюється для товарів, що імпортуються за демпінговими цінами та завдають або можуть завдати шкоди національному виробникові [25]. Компенсаційне мито застосовується щодо товарів, які є субсидованим імпортом і завдають або можуть

завдати шкоди національним виробникам [26]. Додатковий імпорتنний збір запроваджується у випадках значного погіршення стану платіжного балансу, значного зниження золотовалютних резервів або досягнення ними критично низького рівня, з метою відновлення рівноваги платіжного балансу та поповнення золотовалютних резервів [18].

5. Надання податкових пільг з митних платежів. Залежно від потреб економіки та пріоритетів розвитку держави, уряди можуть надавати податкові звільнення або знижки з митних платежів для окремих товарів або галузей. Це може включати, наприклад, зменшені ставки або звільнення від митних платежів для обладнання, необхідного для впровадження інновацій, або продукції, яка не виробляється всередині країни.

Функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій визначається низкою факторів, що впливають на його ефективність та здатність забезпечувати збалансованість інтересів держави, бізнесу та споживачів. Основні фактори, що визначають функціонування даного механізму, на наш погляд, включають:

1) економічний стан країни. Рівень економічного розвитку впливає на можливість держави встановлювати та підтримувати певні ставки непрямих податків. Під час економічного спаду або кризи уряд може коригувати ставки податку на додану вартість, акцизного податку або мита, щоб підтримати національних виробників і стабілізувати внутрішній ринок;

2) валютний курс та платіжний баланс. Курс національної валюти й стан платіжного балансу є важливими для формування ставок непрямих податків. Зміни у валютному курсі можуть впливати на імпорتنу спроможність країни, що змушує уряд коригувати податкові ставки для стримування негативного впливу на економіку;

3) регуляторна політика та законодавча база. Чіткість та стабільність податкового законодавства, а також наявність ефективних механізмів правозастосування є ключовими для функціонування механізму непрямого оподаткування. Часті зміни у законодавстві можуть ускладнити прогнозування та планування для бізнесу, що негативно позначається на міжнародній торгівлі;

4) політична ситуація. Зовнішньополітичні відносини, наявність торговельних санкцій або обмежень впливають на формування податкової політики щодо певних країн чи товарів. Політична стабільність також визначає привабливість ринку для міжнародних партнерів і впливає на рівень торговельного обороту;

5) стан митного адміністрування. Ефективність роботи митних служб і наявність сучасних технологій для контролю та збору непрямих податків безпосередньо впливають на швидкість і прозорість зовнішньоторговельних операцій, а також на мінімізацію контрабанди та податкових втрат;

6) інфляційні процеси. Рівень інфляції змушує державу переглядати ставки непрямих податків, щоб зберігати реальні надходження до бюджету та контролювати ціни на певні категорії товарів. Високі ставки податків під час інфляції можуть знижувати купівельну спроможність, що вимагає особливої уваги до їх регулювання;

7) рівень розвитку національного виробництва. Стан і конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових ринках впливає на ставлення до непрямого оподаткування. Держава може змінювати податкові ставки на імпорт, щоб підтримати національних виробників, або стимулювати їхній вихід на зовнішні ринки за допомогою пільг на експорт;

8) соціальні фактори та рівень життя населення. Соціальна значущість та доступність імпортованих товарів, які потребують непрямого оподаткування, також є визначальними для формування податкових ставок, щоб не допустити значного подорожчання товарів першої необхідності для населення.

Таким чином, описані фактори визначають гнучкість та адаптивність механізму непрямого оподаткування до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах, що дозволяє державі ефективно контролювати економічні процеси та стимулювати розвиток зовнішньоторговельних операцій.

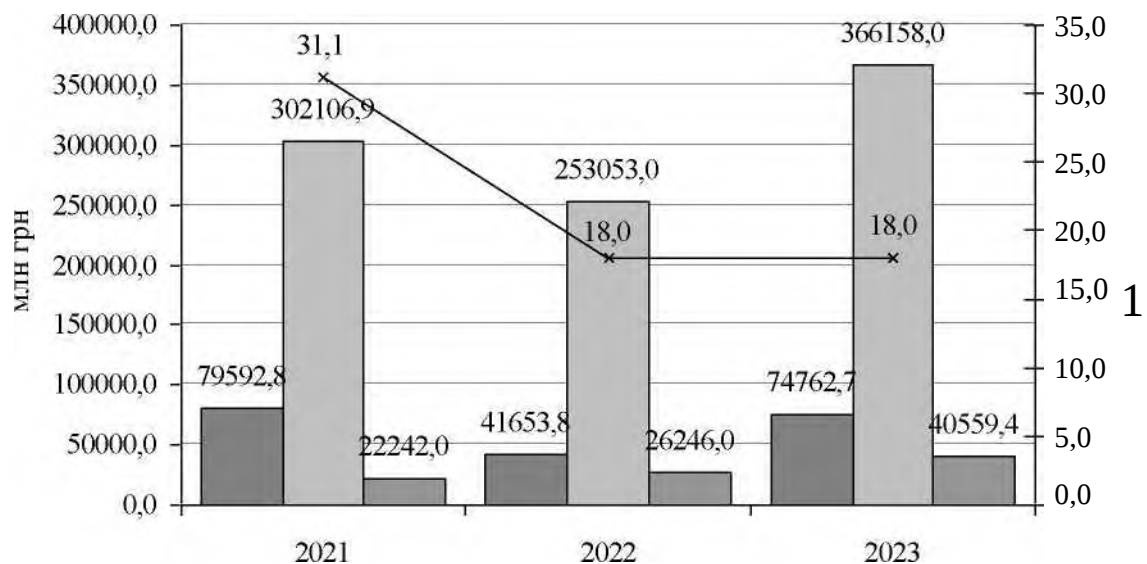
РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка фінансової ролі непрямого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності

Непряме оподаткування зовнішньоекономічної діяльності має суттєве фінансове значення, оскільки забезпечує стабільні надходження до державного бюджету та сприяє формуванню необхідних фінансових ресурсів для фінансування державних потреб. Основні податки, що застосовуються в рамках непрямого оподаткування, включають податок на додану вартість (далі - ПДВ) на імпорт, акцизний податок та мита, які накладаються на ввезені/вивезені товари. Через обов'язків характер сплати непрямих податків при ввезенні товарів в Україну, їхні надходження відрізняються стабільністю. Це особливо важливо в періоди економічної невизначеності, коли надходження від інших джерел, наприклад, прямих податків, можуть знижуватися. Відтак непряме оподаткування сприяє мінімізації бюджетних ризиків, забезпечуючи державі стабільні фінансові ресурси для реалізації стратегічних завдань.

Фінансова роль непрямого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності під час війни в Україні у 2021-2023 роках набула надзвичайної важливості, забезпечуючи необхідні надходження до бюджету в умовах, коли прямі податки через скорочення економічної активності зменшилися. Через активізацію імпорتنих операцій, зумовлену потребою в енергетичних ресурсах, обладнанні, продуктах харчування та інших критичних для держави товарах, ПДВ на імпорт став одним із основних джерел наповнення бюджету. Акцизний податок на мито на імпорт під час війни також мали стабільний фінансовий ефект, сприяючи підтримці державних видатків, зокрема на оборону, соціальну підтримку та відновлення інфраструктури. Запровадження додаткових пільг на ввезення деяких товарів (наприклад, пального, генераторів, енергообладнання) тимчасово знизило бюджетні надходження, але також допомогло залучити критичні для економіки ресурси. Водночас повернення частини пільгових ставок на імпорт після періоду гострої потреби дозволило відновити стабільні надходження та підвищити їх фінансову роль (рис.2.1).

І І Акцизний податок з ввезених на митну територію У країни підакцизних товарів
 (продукції) І І Податок на додану вартість з ввезених на митну територію У країни товарів
 І І Мито

* Частка непрямих податків у доходах державного бюджету

Рис. 2.1. Динаміка надходження непрямих податків до Державного бюджету України у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [20]

Динаміка надходжень непрямих податків до Державного бюджету України у 2021-2023 роках демонструє зміни, зумовлені як зовнішніми економічними умовами, так і внутрішніми чинниками, спричиненими війною. У 2021 році Україна отримала стабільні надходження від непрямих податків завдяки: активному зовнішньоторговельному обороту, адже відбулося поживлення імпорتنих та експортних операцій, що сприяло надходженням до бюджету; помірному економічному зростанню, оскільки економіка країни відновлювалася після пандемії COVID-19, що сприяло підвищеному попиту на імпортні товари, зокрема промислові товари, сировину та енергоносії; стабільним податковим ставкам на імпортовані товари, що забезпечувало передбачуваний рівень бюджетних надходжень. З початком війни у лютому 2022 року надходження від непрямих податків зменшилися через: скорочення імпорту через бойові дії, знищення логістичної інфраструктури та значне обмеження економічної активності; запровадження пільг на критичний імпорт, зокрема тимчасове скасування ввізного мита та ПДВ на певні групи товарів (товари першої

необхідності, медикаменти, пальне), щоб забезпечити стабільність економіки та життєздатність населення. У 2023 році бюджетні надходження від непрямих податків частково відновилися, чому сприяли: скасування деяких пільг на імпорт, а саме повернення митного оподаткування для окремих категорій товарів, включаючи автомобілі та інші групи товарів; зростання імпорту енергоносіїв в умовах зниження внутрішнього виробництва; адаптація бізнесу до воєнних умов, зокрема підприємства-імпортери частково відновили зовнішньоторговельні операції.

ПДВ на імпортовані товари є найбільш значущим з фіскальної точки зору, адже він генерує основну частину надходжень державного бюджету від непрямих оподаткування. ПДВ є найбільш універсальним і рівномірно застосованим до всіх товарів податком, що мінімізує викривлення у ринкових умовах і забезпечує стабільність податкової бази. У 2021-2023 роках ПДВ на імпорт виконував фіскальну роль, необхідну для забезпечення держави фінансовими ресурсами під час ковідного та воєнного періодів, а також сприяв економічній стабільності, що було надзвичайно важливим для стійкості країни в умовах новітніх викликів (рис. 2.2).

Динаміка надходження ПДВ з ввезених на митну територію України товарів до державного бюджету в 2021-2023 роках відображає значні зміни, зумовлені як економічними, так і соціально-політичними факторами. Так, у 2021 році Україна продовжувала відновлюватись після впливу пандемії COVID-19. Надходження ПДВ від імпорту товарів в цей період показували позитивну динаміку завдяки зростанню обсягів імпорту та економічній активності. ПДВ з імпортованих товарів складав значну частину доходів державного бюджету, оскільки бізнес активно закуповував товари для відновлення виробництва та торгівлі.

Рис. 2.2. Динаміка надходження ПДВ з ввезених на митну територію України товарів до державного бюджету у 2021-2023 рр.*

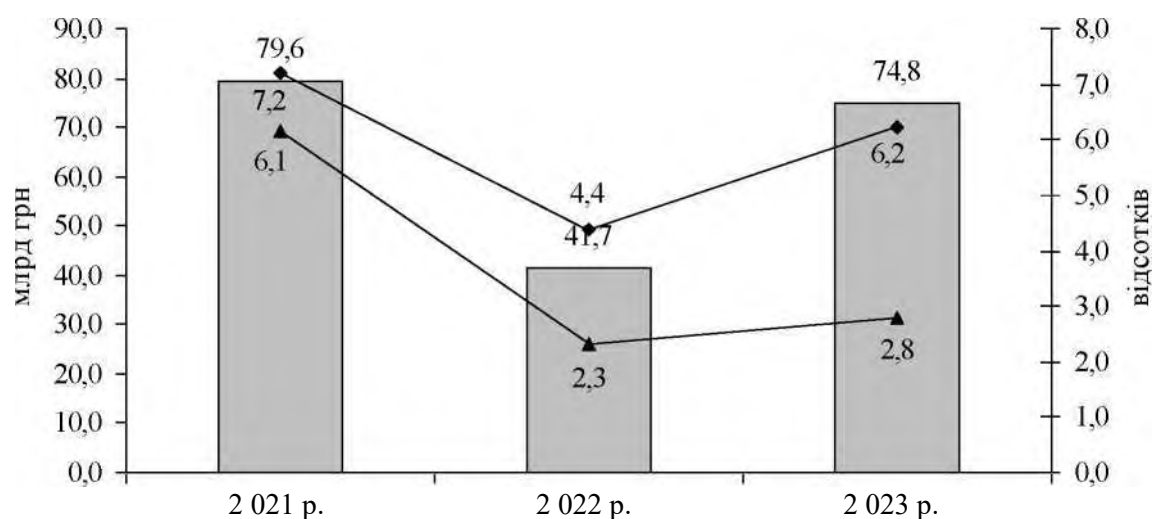
* Складено автором на основі [20]

З початком війни в Україні у лютому 2022 року ситуація з надходженнями ПДВ від імпорту суттєво змінилася. У перші місяці війни спостерігалось різке зниження обсягів імпорту через нестабільність, порушення логістичних ланцюгів та зменшення економічної активності. Однак уряд запровадив ряд пільг, зокрема звільнення від сплати ПДВ на імпорт критичних товарів, що допомогло підтримати споживчий ринок і забезпечити необхідні потреби населення. Це призвело до коливань у надходженнях: в деякі місяці спостерігалось зростання завдяки збільшенню імпорту життєво важливих товарів, тоді як в інші місяці - зниження через загальні економічні виклики.

У 2023 році відбулося поступове відновлення імпорту, хоча і з урахуванням військових умов. Україна продовжувала реалізовувати пільгові механізми для імпортерів, що також впливало на надходження ПДВ. В цей період в Україні спостерігалось збільшення обсягу імпорту, що включав не лише критичні товари, а й промислову сировину та комплектуючі для відновлення виробничих потужностей. Як результат, надходження ПДВ від імпорту товарів поступово зростали, хоча все ще залишалися нижчими за рівень 2021 року.

Акцизний податок на імпортовані товари є важливим джерелом

формування державного бюджету через його здатність забезпечувати надходження за рахунок товарів, які часто мають нееластичний попит, тобто незначне зниження обсягів споживання не впливає на надходження від акцизу. У 2021-2023 роках надходження акцизного податку з імпорту допомогли компенсувати втрати державного бюджету від зниження прямих податків та зборів через зменшення внутрішньої економічної активності (рис. 2.3).

II Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) ♦

Частка акцизного податку на імпорт у податкових надходженнях державного бюджету

Ч Частка акцизного податку на імпорт у доходах державного бюджету

Рис. 2.3. Динаміка надходження акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) до державного бюджету у 2021-2023 рр.*

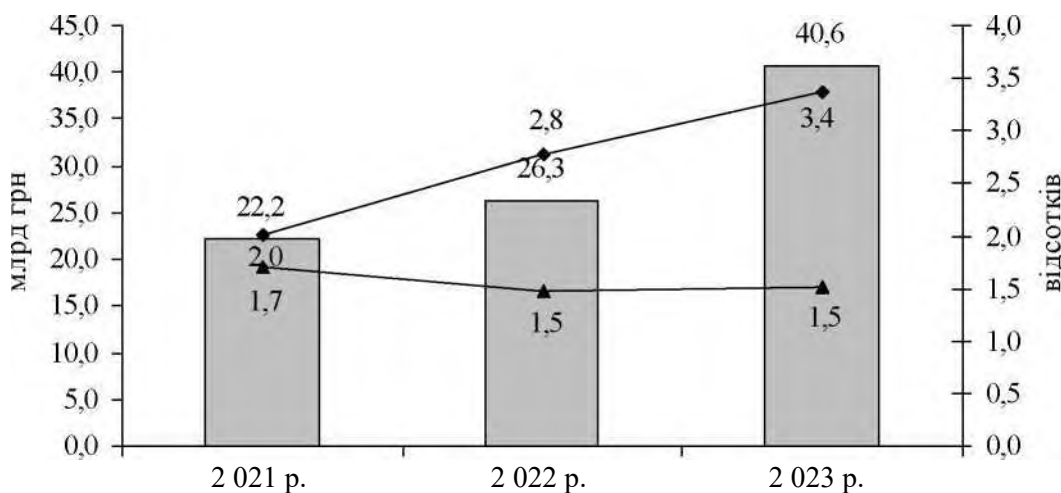
* Складено автором на основі [20]

Динаміка надходження акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів до державного бюджету у 2021-2023 роках демонструвала нестабільність, обумовлену впливом військових дій, економічною кризою та змінами в митній політиці. До початку війни надходження акцизного податку до державного бюджету від імпортованих підакцизних товарів були стабільними, оскільки попит на такі товари залишався високим. У 2021 році основні надходження приходили від імпорту пального, тютюнових виробів та алкоголю, підтримуючи загальні доходи державного бюджету в умовах відновлення економіки після пандемії COVID-19. З початком війни відбулося

різке скорочення надходжень у перші місяці через порушення імпортерських ланцюгів постачання та пошкодження інфраструктури. Однак, пізніше уряд запровадив низку податкових змін, зокрема пільгові ставки або тимчасове скасування акцизного податку на паливо для стабілізації цін на паливо. Поступове відновлення імпорту пального, а також стабілізація постачання тютюнових та алкогольних виробів сприяли частковому відновленню акцизних надходжень, хоча загальний обсяг залишався нижчим, ніж у 2021 році. До кінця 2022 року надходження від акцизного податку до державного бюджету почали зростати, коли було відновлено акциз на паливо, що позитивно вплинуло на бюджет. У 2023 році бюджетні надходження акцизного податку стабілізувалися на рівні, вищому за 2022 рік, що обумовлено адаптацією фіскальної політики та імпорту до військових умов. Відновлення акцизного податку на підакцизні товари, особливо паливо, дозволило значно збільшити надходження до державного бюджету, необхідні для фінансування оборони та соціальних потреб. Незважаючи на те, що економічна активність залишалася нестабільною, надходження від акцизного податку з імпортованих підакцизних товарів до державного бюджету зросли завдяки стабілізації ринків і адаптації населення та бізнесу до нових умов.

Мита завдяки своїй специфічній конструкції, дозволяють реалізувати захисну функцію і підтримувати рівень доходів держави навіть у періоди економічної нестабільності. Під час війни в Україні роль мита у формуванні доходів державного бюджету стала особливо важливою, оскільки забезпечення бюджетних надходжень від зовнішньоторговельних операцій є критичним для підтримки економічної стабільності та фінансування оборонних і соціальних потреб держави.

Динаміка надходження мита до Державного бюджету України у 2021-2023 роках відображає значні коливання, пов'язані з економічною нестабільністю, запровадженими пільгами, та впливом війни (рис. 2.4).

І І Мито

◆ Частка мита у податкових надходженнях державного бюджету

—▲— Частка мита у доходах державного бюджету

Рис. 2.4. Динаміка надходження мита до Державного бюджету України у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [20]

У 2021 році ввізне мито демонструвало стабільні надходження, що було зумовлено економічним зростанням після пандемії та поступовим відновленням зовнішньоторговельних операцій. Показники вивізного мита залишалися відносно стабільними, але їхній обсяг був незначним у порівнянні з ввізним митом, оскільки Україна переважно імпортувала товари з високою митною вартістю, а експорт в основному складається з безмитних товарів (зернові, металургія тощо). З початком війни в 2022 році надходження від ввізного мита суттєво знизилися через кілька причин:

1) запровадження митних пільг на низку стратегічних товарів, таких як пальне, харчові продукти та ліки, які мали забезпечити стабільне постачання життєво необхідних товарів;

2) зменшення імпорту через руйнування інфраструктури та зниження купівельної спроможності населення;

3) обмеження в логістиці та доступі до портів, що ускладнило традиційні шляхи імпорту та експорту. Надходження від вивізного мита залишалися на низькому рівні, оскільки більшість експортованих товарів звільнені від мита, а війна ще більше обмежила товарообіг.

У 2023 році спостерігалось поступове зростання надходжень від ввізного мита, адже уряд відновив мито на деякі категорії товарів, особливо ті, що не відносяться до критичного імпорту. Це дозволило збільшити обсяги бюджетних надходжень. Додаткові заходи з посилення митного контролю та відновлення логістичних шляхів також сприяли зростанню митних надходжень.

Таким чином, завдяки непрямим податкам держава забезпечує значну частку доходів бюджету, підтримуючи економічну стабільність і зменшуючи залежність від коливань прямих податкових надходжень. Ці механізми також є важливим інструментом фінансової безпеки, адже забезпечують необхідні ресурси для реагування на глобальні економічні виклики та сприяють розвитку національної економіки, інтегруючись у систему світової торгівлі.

2.3. Аналіз регулювального впливу непрямого оподаткування на зовнішньоекономічну діяльність

Непряме оподаткування відіграє важливу регулювальну роль у зовнішньоекономічній діяльності, оскільки впливає на обсяги імпорту та експорту, конкурентоспроможність національних товарів, доступність певних категорій продукції на внутрішньому ринку, а також на бюджетні надходження держави. Основні інструменти непрямого оподаткування здатні сприяти або стримувати товарообіг залежно від економічних пріоритетів та зовнішньоекономічної політики держави.

Ключовими показниками, які характеризують регулювальний вплив непрямого оподаткування на зовнішньоекономічну діяльність, є податкове навантаження на імпорт та податкове навантаження на експорт.

Податкове навантаження на імпорт характеризує рівень фіскального тиску на товари, що ввозяться в країну, і та визначає співвідношення загальної суми податків, нарахованих на імпорتنі операції (ПДВ, мита, акцизного податку), до загальної вартості ввезених товарів. Цей показник дозволяє оцінити, наскільки значним є вплив податкової політики на вартість імпоротної продукції, а також зрозуміти фіскальний тиск на імпортерів, що, у свою чергу, може впливати на

обсяги імпорту та рівень конкурентоспроможності імпортованих товарів.

Податкове навантаження на експорт відображає сумарну величину податкових витрат, що припадає на експортні операції, та визначає співвідношення мита, нарахованого на імпортовані операції (оскільки експорт звільнений від оподаткування акцизом і оподатковується за нульовою ставкою ПДВ), до загальної вартості вивезених товарів. Цей показник характеризує рівень податкового тиску на експортні операції, визначаючи, наскільки обтяжливими є податки для експортерів, що впливає на цінову конкурентоспроможність вітчизняних товарів на міжнародних ринках, а також стимулює або обмежує розвиток експортно-орієнтованих галузей.

У 2021-2023 роках податкове навантаження на імпорт та експорт мало суттєві коливання, що відображають вплив економічних та політичних факторів, а також зміни у податковій політиці (рис. 2.5).

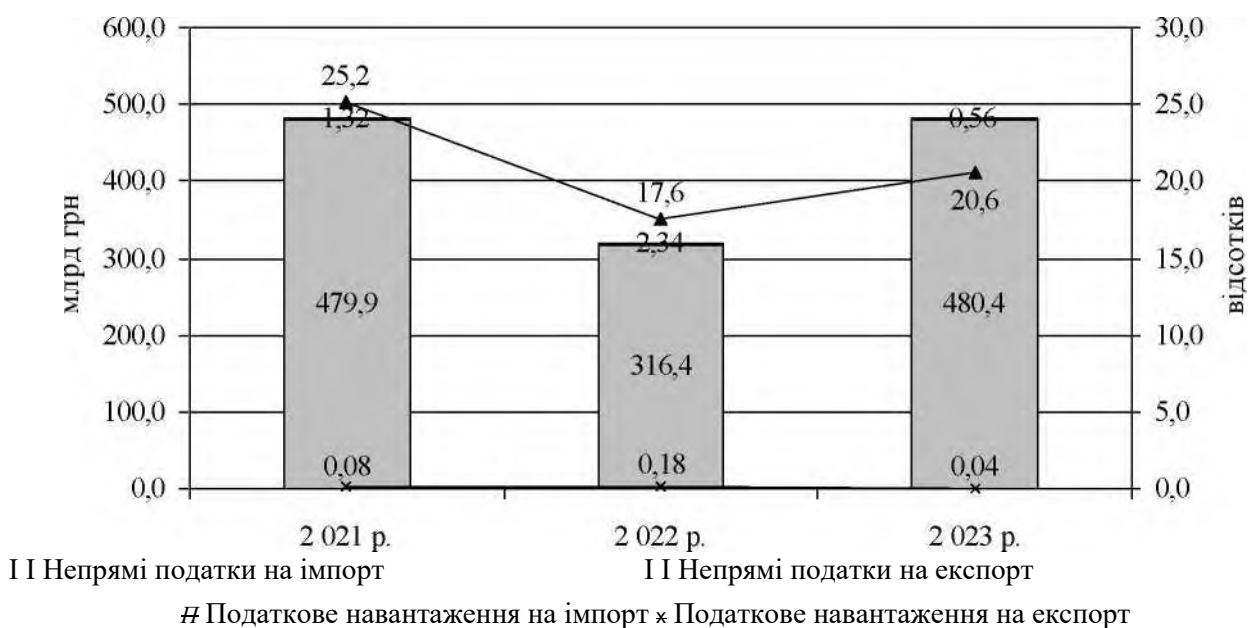

Рис. 2.5. Динаміка податкового навантаження на імпорт/експорт в Україні у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [21]

У 2021 році високий рівень податкового навантаження на імпорт зумовлений стабільною економічною ситуацією та застосуванням звичних ставок податків для формування державного бюджету. У 2022 році зниження рівня податкового навантаження вказує на зусилля уряду з пом'якшення умов імпорту в умовах війни, коли потреба у важливих товарах зросла, а економіка потребувала стимулів для забезпечення споживчого ринку. Зниження податкового

навантаження було частково досягнуте через зменшення ставок податків і запровадження пільг для окремих категорій товарів, критично важливих для національної безпеки. Підвищення у 2023 році порівняно з 2022 роком податкового навантаження на імпорту свідчить про коригування податкової політики з метою збільшення доходів державного бюджету на тлі потреб фінансування відновлення та підтримки обороноздатності країни. Зростання податкового навантаження відображало спроби збалансувати бюджет шляхом збільшення фіскального тиску на імпорту.

У 2021 році низьке податкове навантаження на експорт відображало сприятливу політику для експорту, спрямовану на стимулювання експортерів, що є важливим для підтримки торговельного балансу. Низькі податки на експорт стали також результатом застосування пільг для експортерів у вигляді застосування нульової ставки експортного ПДВ та звільнення від оподаткування акцизним податком експортних підакцизних товарів. Підвищення податкового навантаження на експорт у 2022 році до 0,18% пов'язане з необхідністю отримання додаткових бюджетних надходжень в умовах війни, що свідчить про часткове обмеження пільг, що раніше застосовувалися до експорту. У 2023 році значне зниження податкового навантаження на експорт до 0,04% свідчить про те, що уряд повернувся до стимулювання експорту аби забезпечити максимальний приплив валютної виручки, особливо на фоні важких економічних умов і потреб у фінансуванні оборони та національної безпеки.

ПДВ відіграє важливу регулювальну роль у зовнішньоторговельних операціях, забезпечуючи баланс між сприянням експорту і контролем за імпортом. У зовнішньоекономічній діяльності ПДВ виконує функцію стимулювання експорту за рахунок механізму відшкодування ПДВ експортерам, що дозволяє українським товарам залишатися конкурентоспроможними на міжнародних ринках. Водночас ПДВ на імпорту є регулювальним інструментом, що впливає на вартість імпортованих товарів, роблячи їх менш привабливими порівняно з місцевою продукцією та сприяючи розвитку внутрішнього виробництва.

У контексті податкової політики під час війни, регулювальний вплив ПДВ

на зовнішньоторговельні операції особливо значущий. Додаткові пільги або скасування ПДВ для критичного імпорту (зокрема для товарів військового або гуманітарного призначення) забезпечують оперативність і доступність життєво важливих товарів. Одночасно застосування податку для інших видів імпорту слугує інструментом бюджетного наповнення та сприяє фінансовій стабільності держави. Так, у складних економічних умовах, ПДВ виконує подвійну роль: підтримує експорт, забезпечуючи валютні надходження, та обмежує некритичний імпорт, допомагаючи стабілізувати внутрішній ринок (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка податкового навантаження на імпорт і податкових пільг з ПДВ в Україні у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [21]

Аналізуючи податкове навантаження на імпорт з ПДВ в Україні за період 2021-2023 років, можна відзначити зниження цього показника протягом 2022 року з подальшим незначним відновленням у 2023 році. У 2021 році податкове навантаження становило 20,0%, знизилося до 14,1% у 2022 році, що було зумовлено збільшенням обсягів критичного імпорту та наданням податкових пільг у зв'язку з воєнним станом. У 2023 році цей показник зріс до 15,7%, що свідчить про поступове зменшення обсягів пільгового імпорту або зміну умов надання податкових пільг.

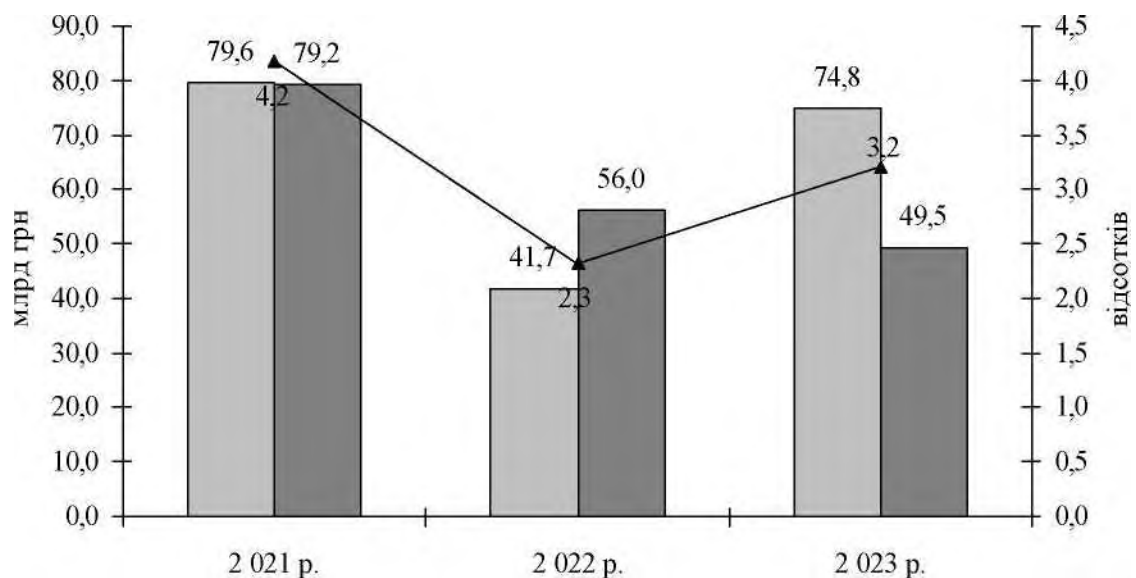
Обсяги наданих пільг з ПДВ на імпорт значно зросли у 2022 році до 87,4

млрд грн у порівнянні з 20,3 млрд грн у 2021 році. Це відображає підтримку державою критичного імпорту, включаючи гуманітарні вантажі та товари військового призначення, у відповідь на воєнні потреби. У 2023 році обсяг пілг дещо знизився до 80,1 млрд грн, але залишився на високому рівні, що вказує на продовження підтримки імпорту у важливих сферах, хоч і з певною корекцією податкової політики щодо обсягів пілг.

Загалом, спостерігається суттєва роль пілг з ПДВ на імпорт у регулюванні зовнішньоторговельної діяльності в умовах війни, що допомагає державі знайти баланс між підтримкою критичного імпорту та збереженням бюджетних надходжень від основного бюджетоутворюючого податку.

Акцизний податок у зовнішньоторговельних операціях виконує важливу регулювальну роль, особливо в контексті імпорту підакцизних товарів, таких як тютюнові вироби, алкоголь, пальне та інші товари, що впливають на здоров'я, екологію та загальний рівень споживання. По-перше, акцизний податок обмежує споживання шкідливих товарів, підвищуючи їхню вартість для кінцевого споживача, що сприяє зменшенню обсягу їхнього ввезення. По-друге, акцизний податок регулює попит на імпортні товари, захищаючи національного виробника, адже оподаткування імпорту дозволяє уникнути цінової конкуренції між іноземною продукцією та продукцією місцевого виробництва.

Крім цього, акцизний податок дозволяє збільшити доходи державного бюджету за рахунок митного оподаткування. У період війни ця роль стала ще вагомішою, адже додаткові бюджетні надходження від акцизного податку спрямовуються на підтримку обороноздатності та соціальної стабільності. Акцизний податок також стимулює імпорт екологічно чистіших і безпечніших товарів, завдяки чому держава формує позитивний екологічний ефект (рис. 2.7).

II Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)

I Пільги з акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)

II Податкове навантаження з акцизного податку на імпорт

Рис. 2.7. Динаміка податкового навантаження на імпорт і податкових пільг з акцизного податку в Україні у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [21]

Податкове навантаження на імпорт з акцизного податку в Україні демонструє тенденції зниження та коливань упродовж 2021-2023 років, що відображає зміни у податковій політиці й економічних умовах під час воєнного часу. Так, у 2021 році податкове навантаження з акцизного податку на імпорт становило 4,2%, що було зумовлено стабільними умовами оподаткування підакцизних товарів. У 2022 році цей показник знизився до 2,3%, що є наслідком зміни попиту на імпортні товари через складну економічну ситуацію. У 2023 році податкове навантаження зросло до 3,2%, що свідчить про коригування податкової політики для часткового відновлення надходжень до державного бюджету.

Аналіз обсягів надання податкових пільг з акцизного податку на імпорт показує поступове їхнє зменшення, що є реакцією держави на необхідність підвищення податкових доходів у складних економічних умовах. У 2021 році обсяг пільг склав 79,2 млрд грн, у 2022 році знизився до 56,0 млрд грн, а в 2023 році становив 49,5 млрд грн. Це свідчить про послідовне скорочення витрат

державного бюджету на податкові пільги з акцизного податку, що є частиною загальної стратегії підвищення фінансової стійкості та зменшення залежності від зовнішніх запозичень у воєнний час.

Мито відіграє важливу регулювальну роль у зовнішньоторговельних операціях, виконуючи функції захисту внутрішнього ринку та стимулювання розвитку національної економіки. Як податок на імпорт й експорт товарів, мито слугує інструментом економічного впливу, впливаючи на обсяги та структуру зовнішньої торгівлі. За допомогою митних тарифів держава може обмежувати надходження певних імпортованих товарів, знижуючи конкуренцію для вітчизняних виробників і підтримуючи їхню конкурентоспроможність на внутрішньому ринку. Крім того, мито може мати стимулювальний вплив на експортну діяльність. Зниження митних тарифів або звільнення від сплати мита експортних товарів допомагає місцевим виробникам виходити на міжнародні ринки, що позитивно впливає на платіжний баланс та сприяє зростанню валютних надходжень.

Під час економічних криз або воєнних конфліктів, як це спостерігається в Україні останніми роками, роль мита як регулятора значно посилюється. У цей період мито допомагає збалансувати потоки імпорту й експорту, захистити критично важливі галузі та, у разі потреби, стимулювати стратегічний імпорт, знижуючи митні ставки на необхідні товари (рис. 2.8).

Аналіз динаміки податкового навантаження на імпорт з мита в Україні у 2021-2023 роках свідчить про поступове зростання цього показника: з 1,1% у 2021 році до 1,7% у 2023 році. Це збільшення вказує на підвищення частки митних платежів у загальній вартості імпортованих товарів, що може бути зумовлено як коригуванням митних ставок, так і зростанням імпортованих операцій. Збільшення навантаження на імпорт з мита може слугувати фінансовим інструментом для нарощування доходів державного бюджету, що особливо

важливо в умовах зростаючих бюджетних потреб, зокрема під час війни.

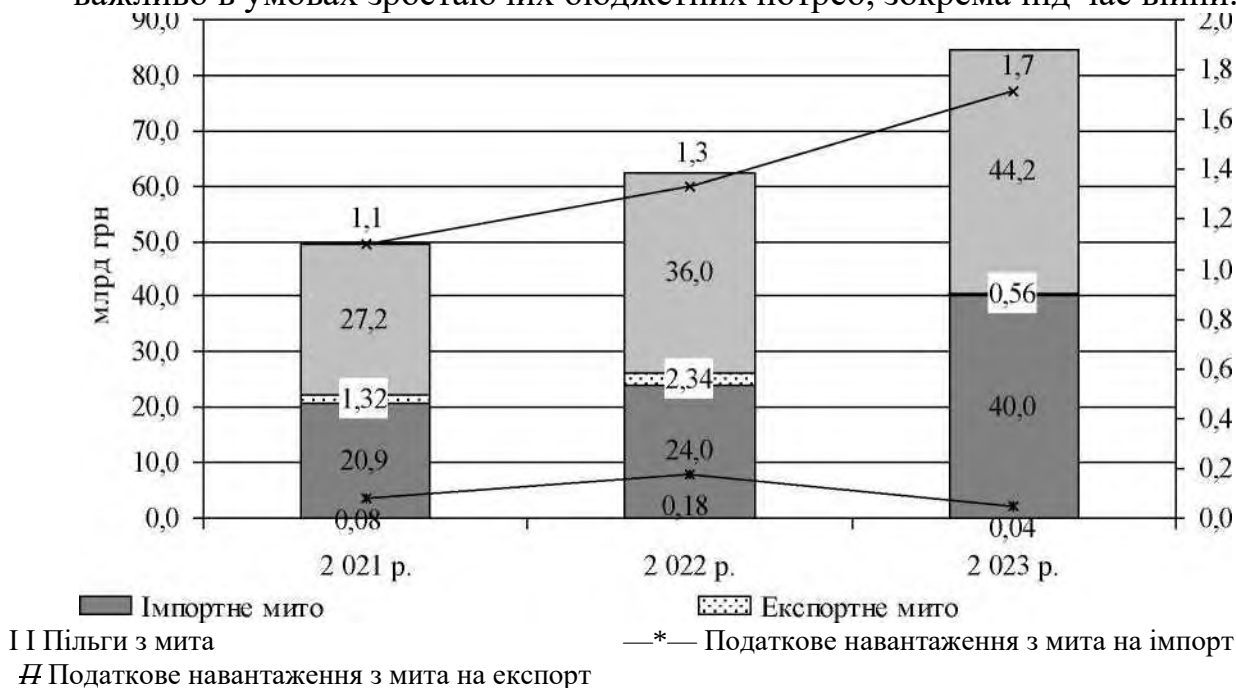

Рис. 2.8. Динаміка податкового навантаження на імпорт/експорт і податкових пільг з мита в Україні у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [21]

Аналіз показника податкового навантаження на експорт з мита в Україні за 2021-2023 роки демонструє коливання та загальну тенденцію до зниження. У 2021 році цей показник складав 0,08%, зріс до 0,18% у 2022 році, а в 2023 році значно знизився - до 0,04%. Зростання податкового навантаження у 2022 році може бути пов'язане з економічними заходами, спрямованими на забезпечення фінансової стійкості в умовах обмежених ресурсів, спричинених війною. Підвищення у 2022 році могло слугувати інструментом для отримання додаткових доходів у бюджет, тоді як зниження до 0,04% у 2023 році може свідчити про стимулювання експорту або про зменшення митних бар'єрів для сприяння зовнішньоторговельній діяльності українських експортерів, що в умовах війни було вкрай важливим для підтримки економіки.

Розглядаючи обсяги надання податкових пільг з мита на імпорт, спостерігаємо чітке зростання - з 27,2 млрд грн у 2021 році до 44,2 млрд грн у 2023 році. Це свідчить про значне розширення податкових стимулів, які могли бути впроваджені з метою підтримки окремих секторів економіки, стабілізації цін на критичні товари або забезпечення безперервного імпорту важливих ресурсів

під час військових дій. Проте така динаміка вказує також на втрати потенційних бюджетних доходів, адже зростання обсягу податкових пільг скорочує чисті надходження від митних платежів.

Таким чином, у 2021-2023 роках непряме оподаткування в Україні мало значний регулювальний вплив на зовнішньоекономічну діяльність, сприяючи адаптації економіки до викликів воєнного часу. За цей період ставки непрямих податків, таких як ПДВ, акцизний податок та мито, коливалися, відображаючи зусилля уряду щодо підтримки експортерів та оптимізації податкового навантаження на імпорту, важливий для внутрішнього ринку. Поступове зниження податкового навантаження на експорт і часткове зменшення митних бар'єрів для імпорту свідчить про прагнення уряду зберегти економічну активність і підтримати національний експорт у складних умовах. Водночас надання податкових пільг і відшкодувань експортного ПДВ сприяло поліпшенню ліквідності підприємств, що орієнтовані на зовнішні ринки, забезпечуючи їхню конкурентоспроможність на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 3

ВИКЛИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

3.1. Проблемні аспекти функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні

Непряме оподаткування зовнішньоторговельних операцій відіграє важливу роль у формуванні зовнішньоекономічної політики України та впливає на загальний стан економіки, забезпечуючи необхідні ресурси для держави та сприяючи розвитку національного виробництва. Водночас функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні стикається з низкою проблем, які впливають на ефективність цього механізму та загальний стан зовнішньої торгівлі. Основні проблеми включають:

1. Невизначеність і нестабільність законодавства. Часті зміни у митному й податковому законодавстві, а також відсутність чітких і стабільних норм призводять до правових колізій і плутанини серед підприємств, які здійснюють зовнішню торгівлю. Це, в свою чергу, ускладнює процес планування та прогнозування витрат на податки, що знижує конкурентоспроможність українських товарів на міжнародних ринках. Нестабільність правової бази також знижує довіру інвесторів та міжнародних партнерів, адже підприємства не можуть бути впевненими в умовах своєї діяльності. Це призводить до зменшення обсягів зовнішньоторговельних операцій, збільшення витрат на адміністрування податків та зниження фінансових надходжень до державного бюджету. Крім того, недосконалість норм щодо непрямих податків, зокрема, їх адміністрування, сприяє підвищенню рівня податкових правопорушень і ухилення від сплати податків, що ще більше погіршує фінансову ситуацію держави.

2. Недостатня ефективність митного адміністрування. Низька якість управлінських процесів, недостатня професійна підготовка персоналу та відсутність сучасних технологій для обробки інформації призводять до затримок

у митному оформленні товарів, що ускладнює процеси міжнародної торгівлі. Це, в свою чергу, обумовлює збільшення витрат бізнесу на зберігання товарів, а також негативно позначається на термінах доставки та іміджі українських експортерів. Підприємства втрачають конкурентоспроможність на міжнародних ринках через затримки, викликані неефективними митними процедурами. Крім того, недостатня прозорість та складність митних процедур створюють можливості для корупції, що підриває довіру бізнесу до системи та погіршує інвестиційний клімат. Неправильне або неналежне адміністрування митних платежів призводить до фінансових втрат як для держави, так і для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [36].

3. Високий рівень корупції. Корупційні практики в митних органах створюють сприятливе середовище для зловживань, що, у свою чергу, ускладнює процеси митного оформлення товарів і викривлює справедливість оподаткування. По-перше, корупція призводить до збільшення витрат підприємств на здійснення зовнішньоекономічних операцій. Багато суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності змушені платити хабарі для пришвидшення митного оформлення або уникнення детального контролю. Це підвищує загальні витрати на бізнес і знижує конкурентоспроможність на міжнародному ринку. По-друге, корупційні практики сприяють появі непрозорих механізмів оподаткування, які обумовлюють нерівне ставлення до різних учасників ринку. Це порушує принципи справедливості та рівності в оподаткуванні, оскільки деякі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності отримують необґрунтовані переваги за рахунок неправомірних дій. По-третє, корупція підриває довіру до державних інститутів, що ускладнює взаємодію між підприємствами та митними органами. Це призводить до збільшення юридичних ризиків і невизначеності для бізнесу, а також до зниження обсягу іноземних інвестицій.

4. Недостатня податкова обізнаність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Багато учасників зовнішньоторговельних відносин не мають достатніх знань щодо вимог і процедур, пов'язаних із податковим адмініструванням, митними правилами та специфікою непрямого оподаткування. Це призводить до кількох негативних наслідків:

а) неправильне заповнення документів, яке призводить до помилок у документації, що ускладнює митне оформлення товарів, а також обумовлює затримки, штрафи та додаткові витрати для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

б) підвищення ризиків, пов'язаних із несанкціонованим збором податків або недотриманням митних вимог, що призводить до юридичних наслідків, які негативно впливають на репутацію та фінансовий стан учасників зовнішньоторговельних відносин;

в) зниження конкурентоспроможності, адже підприємства, які не встигають адаптуватися до вимог непрямого оподаткування через брак знань, опиняються в нерівних умовах у порівнянні з конкурентами, що обмежує їхні можливості для розширення на міжнародних ринках;

г) обмежене використання пільг з митних платежів внаслідок того, що багато суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності не знають про доступні пільги, які можуть знизити податкове навантаження, що призводить до втрати потенційних фінансових вигод.

г) складнощі у взаємодії з митними органами, адже невміння правильно інтерпретувати податкові й митні вимоги ускладнює комунікацію з митними органами, що призводить до конфліктів та непорозумінь.

5. Девіантна поведінка суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, яка включає ухилення від сплати податків, спроби обійти митні правила, маніпуляції з вартістю товарів, фальсифікацію документації та заниження обсягів імпорту. Основні прояви девіантної поведінки та їхні наслідки [37, с.255]:

1) втрати державного бюджету, адже ухилення від сплати митних платежів безпосередньо зменшує надходження до бюджету, послаблюючи фінансові можливості держави, що ускладнює реалізацію державних програм, підриваючи економічну стабільність і створюючи необхідність посилення контролю;

2) несправедлива конкуренція обумовлена тим, що підприємства, які практикують ухилення від податків, отримують конкурентні переваги у вигляді знижених витрат, що ставить сумнівних підприємців у не вигідне становище та знижує загальну ефективність і прозорість ринку;

3) підвищення адміністративних витрат, яке передбачає частіші перевірки, інвестиції в технології та програмне забезпечення для виявлення порушень, а також розробку додаткових регуляторних заходів;

4) негативний вплив на імідж держави, адже девіантна поведінка у зовнішньоекономічній діяльності, якщо вона широко поширена, негативно впливає на міжнародну репутацію України як торговельного партнера, що ускладнює ведення міжнародної торгівлі;

5) зниження податкової дисципліни, адже все більше підприємств можуть обирати незаконні методи для отримання переваг, що створює культуру ухилення від сплати податків у зовнішньоторговельних операціях.

6. Слабо розвинена митна інфраструктура. Відсутність сучасної митної інфраструктури, недостатня кількість складських приміщень, застаріле технічне обладнання та неналагоджена автоматизація процесів спричиняють низку проблем у функціонуванні митного адміністрування. Основні наслідки слабкої митної інфраструктури для непрямого оподаткування [10, с.456]:

1) збільшення часу проходження митних процедур, адже за відсутності належного обладнання та цифровізації процесів митний огляд, документальна перевірка та обробка вантажів займають більше часу, що призводить до затримок у розмитненні товарів, які підвищують витрати на зберігання і перешкоджають своєчасній сплаті митних платежів;

2) підвищення витрат для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, адже через обмежену митну інфраструктуру бізнес несе додаткові витрати на простій товарів, що здорожчує вартість імпорту, а також впливає на конкурентоспроможність імпортерів і загалом призводить до здорожчання товарів на ринку;

3) слабка можливість виявлення митних правопорушень, зокрема недостатнє технічне забезпечення обмежує можливості для перевірки на відповідність і виявлення контрабанди чи ухилення від сплати митних платежів;

4) зниження надходжень до бюджету, адже уповільнена робота митних служб та обмежені можливості для збору митних платежів призводять до недонадходжень у бюджет, що послаблює фінансові можливості держави і

стримує фінансування важливих бюджетних програм;

5) підвищення корупційних ризиків, адже через неефективну автоматизацію та брак ефективного контролю зростають можливості для корупційних дій, коли суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності можуть уникати сплати митних платежів або прискорювати свої операції через неформальні платежі, що не лише підриває фінансову прозорість, а й знижує загальну ефективність митного адміністрування.

7. Міжнародні торговельні угоди, які встановлюють митні правила і норми, що визначають умови оподаткування, митні тарифи та рівень захисту національних ринків. Угоди, такі як Генеральна угода з тарифів і торгівлі, Угода про асоціацію України з ЄС, угоди в рамках Світової організації торгівлі, а також двосторонні торговельні договори, створюють зобов'язання для країн щодо зниження митних бар'єрів і регулювання непрямих податків на імпорт та експорт. Аспекти впливу міжнародних торговельних угод на непряме оподаткування:

1) зниження митних тарифів, адже багато міжнародних угод передбачають поступове зниження митних тарифів на товари певних категорій, що стимулює імпорт і експорт, проте зменшує можливості держав для отримання доходів через мита. Водночас уряди мають шукати інші способи наповнення бюджету, зокрема шляхом збільшення податкового навантаження на внутрішній ринок або вдосконалення системи непрямого оподаткування;

2) спрощення митних процедур, що дозволяє знизити час проходження кордону та зменшує витрати для бізнесу, але також вимагає від митних служб більшої оперативності та автоматизації. Технічне забезпечення та новітні інструменти контролю стають обов'язковими для забезпечення виконання угод і водночас гарантування прозорості в адмініструванні непрямих податків;

3) уніфікація податкових правил, адже міжнародні торговельні угоди часто вимагають узгодження національних законодавств із загальноприйнятими міжнародними нормами щодо непрямих податків, зокрема податку на додану вартість і мита. Це допомагає уникнути подвійного оподаткування та стимулює міжнародну торгівлю, проте вимагає гнучкості та адаптації від системи непрямого оподаткування, що може бути ресурсно витратним [9, с.8];

4) адаптація до нових стандартів обміну інформацією, адже сучасні торговельні угоди передбачають інтеграцію інформаційних систем для обміну даними про товари та їхню вартість, що сприяє точності оподаткування і знижує ризики ухилення. Для цього митні органи мають інтегруватися з міжнародними базами даних, що покращує контроль, проте вимагає значних інвестицій в інфраструктуру та технічне навчання персоналу.

Таким чином, окреслені проблеми функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій потребують системного підходу для їх вирішення, включаючи вдосконалення законодавства, підвищення ефективності адміністрування, боротьбу з корупцією, а також розвиток митної інфраструктури та навчання персоналу. Це дозволить Україні адаптуватися до сучасних вимог міжнародної торгівлі та підвищити ефективність механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій.

3.2. Шляхи вирішення проблем функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні

Необхідність вирішення проблем функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні обумовлена його впливом на економічну стабільність та конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку. Ефективне адміністрування непрямих податків є критично важливими для забезпечення рівних умов для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності, зниження рівня ухилення від оподаткування та підвищення надходжень до державного бюджету. Наразі існують низка проблем, таких як нестабільність податкового законодавства, недосконалість митної інфраструктури, недостатній рівень податкової обізнаності підприємств, високий рівень корупції та відсутність сучасних інформаційних технологій, що ускладнює процес адміністрування та контролю. Вирішення цих проблем дозволить не лише збільшити надходження до бюджету, а й підвищить рівень фінансової безпеки країни, сприятиме зниженню ризиків тіньових схем та посилить інвестиційну привабливість України.

Вирішення проблеми невизначеності й нестабільності законодавства вимагає впровадження комплексних і системних змін у законодавчій і виконавчій сферах державної влади для підвищення прогнозованості та стабільності податкових умов. Основні заходи, на наш погляд, мають містити:

1. Розвиток нормативно-правової бази. Прийняття стабільного й чіткого законодавства, яке відповідає міжнародним стандартам і забезпечує прозорість правил оподаткування, є ключовим для усунення правових невизначеностей.

2. Забезпечення стабільності податкової політики. Важливо запровадити довгострокову податкову стратегію, зокрема в частині непрямого оподаткування, яка буде зафіксована у законодавчих актах на середньо- та довгострокову перспективу, що допоможе уникнути частих змін і коливань у ставках податків.

3. Підвищення прозорості та забезпечення доступу до актуальної інформації. Створення єдиної електронної бази з актуальною інформацією про всі зміни в законодавстві у сфері непрямого оподаткування дозволить суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності оперативно отримувати відомості про нововведення й уникати випадкових порушень через неволодіння інформацією.

4. Залучення бізнес-спільноти до законодавчого процесу. Важливо забезпечити участь представників бізнесу та експертного середовища в процесі обговорення і розробки законодавчих змін. Це підвищить якість регулювання та створить умови для врахування практичних потреб та викликів суб'єктів зовнішньоторговельних відносин [37, с.257].

5. Моніторинг і оцінка ефективності законодавства. Проведення регулярного моніторингу впливу прийнятих законодавчих актів на функціонування механізму непрямого оподаткування дозволить коригувати недоліки, враховуючи зворотний зв'язок від бізнесу та митних органів, і вчасно адаптувати нормативну базу до нових викликів.

Для усунення проблеми недостатньої ефективності митного адміністрування необхідно впровадити низку заходів. По-перше, необхідно забезпечувати автоматизацію та цифровізацію митних процедур. Впровадження сучасних електронних систем обробки митних декларацій, перевірки документів і контролю товарних потоків знижує кількість ручних операцій, зменшує час

обробки та ризики людських помилок і корупції. Це значно підвищує ефективність адміністрування та сприяє прискоренню зовнішньоторговельних операцій. По-друге, варто надалі спрощувати митні процедури. Застосування методів «єдиного вікна» та спрощеного митного оформлення для добросовісних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності допомагає прискорити процеси оформлення й зменшити адміністративне навантаження на митні органи. Це також покращує взаємодію між митницею і бізнесом. По-третє, необхідно посилювати кадровий потенціал митних органів: Навчання митного персоналу сучасним методам адміністрування та виявлення порушень митного законодавства, а також підвищення кваліфікації сприяє більш ефективному виявленню ризиків та забезпеченню високих стандартів митного контролю. По-четверте, доцільно посилювати співпрацю з міжнародними митними органами. Укладення угод про обмін інформацією та співробітництво з митними службами інших країн сприяє підвищенню прозорості зовнішньоекономічних операцій та оперативному обміну даними про порушення, що покращує контроль над імпортом і експортом товарів.

Вирішення проблеми високого рівня корупції в митній сфері також потребує комплексного підходу, що включає, на нашу думку, такі кроки:

1. Впровадження прозорих митних процедур. Створення чітких, уніфікованих і прозорих регламентів у митних операціях сприяє усуненню двозначностей, які можуть бути використані для корупційних маніпуляцій.

2. Проведення антикорупційної політики та посилення відповідальності за корупційні дії. Введення жорстких заходів антикорупційного контролю, таких як обов'язкові перевірки та аудити діяльності митних служб, а також підвищення відповідальності за корупційні правопорушення допомагають дисциплінувати співробітників і запобігають корупційним практикам.

3. Ротація та підвищення кадрового потенціалу. Часті ротації митних працівників на різних посадах допомагають уникнути довгострокових корупційних зв'язків. Водночас підвищення кваліфікації співробітників шляхом проведення тренінгів та навчань з етики і законодавства підвищує їхню обізнаність та сприяє виконанню обов'язків згідно з вимогами антикорупційного

законодавства [7, с.223].

4. Посилення громадського контролю. Залучення громадськості, бізнес-асоціацій і засобів масової інформації до моніторингу митної діяльності збільшує прозорість процесів і знижує ризики корупційних дій.

5. Міжнародна співпраця та впровадження кращих практик: Залучення міжнародних організацій до оцінки та аудиту митних процедур в Україні, а також впровадження кращих світових практик з антикорупційного управління підвищує ефективність боротьби з корупцією. Спільні зусилля з міжнародними організаціями сприяють покращенню іміджу митних органів та посиленню довіри до їхньої діяльності.

Проблема недостатньої податкової обізнаності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності негативно впливає на ефективність функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій, оскільки призводить до помилок у декларуванні, ухилення від сплати податків та неповного використання доступних митних і податкових пільг. Вважаємо, що вирішення цієї проблеми повинно передбачати низку ключових заходів. По-перше, освітні програми та семінари для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Запровадження регулярних семінарів і тренінгів з митного оподаткування для представників бізнесу допомагає підвищити рівень їхньої обізнаності щодо митно-податкового законодавства, процедур декларування та сплати непрямих податків. По-друге, поширення інформації через онлайн-ресурси. Розробка та оновлення веб-платформ, де доступна детальна інформація про податкові зобов'язання суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, часто запитувані питання та інструкції з декларування, дозволяють бізнесу самостійно ознайомлюватись із важливими аспектами непрямого оподаткування. Це сприяє підвищенню рівня податкової обізнаності та зменшенню навантаження на митні органи. По-третє, консультаційна підтримка митних органів. Надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності можливості отримувати безкоштовні консультації щодо застосування митно-податкових норм у їхній діяльності підвищує рівень фінансової грамотності. Консультаційні послуги, доступні в

онлайн-режимі чи на митницях, можуть допомогти суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності вчасно й точно виконувати податкові зобов'язання. По-четверте, інформування про зміни в законодавстві: Оперативне та зручне інформування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності про зміни в законодавстві дозволяє уникати непорозумінь, що виникають через невчасне ознайомлення з нововведеннями.

Девіантна поведінка суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, яка включає ухилення від сплати податків, використання недостовірної інформації під час декларування або застосування схем для заниження митної вартості товарів, є серйозною перешкодою для ефективного функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій. Вирішення цієї проблеми в Україні можливе, на нашу думку, завдяки таким заходам:

1. Підвищення відповідальності та посилення митного контролю. Важливо посилити відповідальність за митні правопорушення через збільшення штрафів та кримінальну відповідальність за значні випадки ухилення від сплати митних платежів. Це знижує ймовірність девіантної поведінки, стимулюючи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності діяти прозоро та законно.

2. Розвиток автоматизованих систем митного ризик-менеджменту. Використання автоматизованих програм, які виявляють ризикові транзакції або нетипові поведінкові моделі, дозволяє митним органам ефективніше аналізувати й перевіряти підозрілі операції, що знижує можливість використання шахрайських схем [33, с.98].

3. Інтеграція інформаційних баз та обмін даними з іншими країнами: Створення інформаційних систем, які інтегрують дані різних державних органів та забезпечують обмін митною інформацією з країнами-партнерами, зменшує можливість маніпуляцій і дозволяє вчасно виявляти недекларовані чи занижені обсяги зовнішньоторговельних операцій.

4. Покращення умов для добровільного виконання податкових зобов'язань. Зменшення складності митних процедур, забезпечення зрозумілого та прозорого процесу декларування й сплати податків створює сприятливі умови для добровільного виконання податкових зобов'язань та знижує інтерес до обходу

законодавства.

Слабо розвинена митна інфраструктура значно впливає на ефективність непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні, створюючи затримки, підвищуючи витрати на обслуговування товаропотоків та ускладнюючи контроль. Для вирішення цієї проблеми, на наш погляд, потрібен комплексний підхід. По-перше, варто здійснювати інвестиції у модернізацію митних пунктів, зокрема у вдосконалення логістичних зон, збільшення кількості митних терміналів та покращення умов для швидкого і зручного переміщення вантажів. По-друге, необхідно розвивати інфраструктуру для сканування та контролю товарів, яка дозволяє працівникам митниці швидше і точніше перевіряти вантажі, зменшуючи ризики контрабанди та неправильної оцінки митної вартості, що посилює контроль за адмініструванням непрямих податків. По-третє, доцільно проводити систематичне підвищення кваліфікації працівників митних органів, що дозволяє їм якісніше обслуговувати зовнішньоекономічні операції та оперативно реагувати на виклики. По- четверте, варто залучати підтримку міжнародних організацій, що допомагає адаптувати найкращі світові практики митного адміністрування та отримати доступ до ресурсів для розвитку митної інфраструктури.

Подолання проблем, пов'язаних із впливом міжнародних торговельних угод на механізм непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні, вимагає цілісного підходу з акцентом на реформування митної та податкової систем, а також на підвищення прозорості та ефективності адміністрування. Основні шляхи подолання проблем включають:

1. Гармонізація митного законодавства. Для належного виконання умов міжнародних угод важливо забезпечити гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, особливо в частині митних процедур і непрямого оподаткування. Це дозволить зменшити правові розбіжності та уніфікувати митні правила, знижуючи витрати для підприємств і підвищуючи привабливість торгівлі з Україною [29, с.242].

2. Посилення інституційної спроможності митних органів. Підготовка та перепідготовка працівників, підвищення їхньої компетенції в міжнародних

податкових та митних питаннях є невід'ємною частиною митної стратегії держави. Це сприятиме ефективнішому виконанню зобов'язань за торговельними угодами та зменшить ризики порушення вимог угод.

3. Розвиток міжнародного співробітництва. Важливо співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями для обміну досвідом та запозичення передових практик у сфері митного адміністрування. Це включає укладання двосторонніх угод з обміну інформацією про податкові правопорушення та запобігання митному шахрайству.

Таким чином, вирішення проблем функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні є ключовим кроком для забезпечення прозорості та ефективності непрямого оподаткування, підвищення податкових надходжень до бюджету, а також для створення сприятливого середовища для міжнародної торгівлі та інвестицій. Реформування законодавства, підвищення ефективності митного адміністрування, вдосконалення інфраструктури, запобігання корупційним ризикам та впровадження сучасних цифрових технологій - усе це дозволить підвищити рівень фінансової безпеки держави. Важливим аспектом також є розвиток культури податкової відповідальності серед суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що сприятиме зниженню ухилень від оподаткування та підвищить економічну стабільність України в умовах глобальної інтеграції.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретико-прикладних засад функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій зроблено такі висновки:

1. На основі розгляду поглядів сучасних науковців на сутність непрямих податків нами виокремлено їх характерні ознаки: перекладання податкового навантаження; ціновий характер; проста та прозора модель адміністрування; різноманітність видів; однаковість для всіх споживачів; гнучкість для стимулювання або обмеження споживання; стабільне джерело наповнення бюджету; залежність від споживчого попиту. Запропоновано авторське

визначення непрямих податків як податків, що включаються до вартості товарів і послуг, перекладають податкове навантаження з виробника на споживача, забезпечуючи стабільні надходження до бюджету та гнучкість у регулюванні споживчого попиту.

2. Обґрунтовано, що механізм непрямого оподаткування

зовнішньоторговельних операцій є сукупністю заходів і засобів, які регулюють сплату непрямих податків при здійсненні зовнішньоторговельної діяльності. До таких засобів і заходів відносять: встановлення й справляння ввізного, вивізного й особливих видів мита, податку на додану вартість, акцизного податку, а також надання податкових пільг з митних платежів. Встановлено, що механізм непрямого оподаткування має багатоаспектний вплив на зовнішньоторговельні операції в Україні. Його ефективність залежить від балансу між фіскальними потребами держави, захистом національних виробників, стимулюванням інвестицій та соціально-економічною стабільністю.

3. Виявлено, що непрямі податки, такі як ПДВ, акцизний податок і мита, є важливими джерелами доходів державного бюджету. Встановлення високих ставок непрямих податків на імпортні товари дозволяє державі забезпечувати фінансування соціальних і інфраструктурних програм. Відтак фіскальна функція непрямого оподаткування забезпечує стабільні надходження до бюджету, що в свою чергу впливає на державну політику у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Динаміка надходження непрямих податків до Державного бюджету України у 2021-2023 роках демонструє певні коливання, що відображають вплив економічних і соціальних факторів, включаючи пандемію COVID-19, війну в Україні, зміни в податковому законодавстві та зовнішньоекономічну ситуацію. Так, у 2021 році Україна зазнала відновлення економіки після локдаунів, що призвело до зростання обсягів споживання і, відповідно, до збільшення надходжень від непрямих податків. 2022 рік був складним для України через військову агресію росії, що негативно вплинула на економіку. Однак влада запровадила низку пільг та заходів для підтримки бізнесу, що відобразилося на зменшенні надходжень непрямих податків від імпорту. У 2023 році ситуація

продовжувала залишатися складною, але уряд вживав заходів для стабілізації економіки та збільшення надходжень до державного бюджету.

4. З'ясовано, що непряме оподаткування виступає інструментом регулювання імпорту та експорту товарів. Уряд може використовувати акцизний податок та мита для обмеження ввезення певних товарів, що негативно впливають на економіку або здоров'я населення. Вплив непрямого оподаткування на зовнішньоторговельні операції також виявляється у формуванні конкурентоспроможності вітчизняних товарів, адже встановлення непрямих податків на імпортні товари підвищує їхню вартість, роблячи місцеву продукцію більш привабливою для споживачів. Податкове навантаження на імпорт у 2021-2023 роках показало гнучкість у податковій політиці, спрямованій на адаптацію до викликів воєнного часу, економічної нестабільності та потреб у фінансуванні державних видатків. Податкове навантаження на експорт в Україні у 2021-2023 роках залишалося на низькому рівні та було стратегічним інструментом уряду, який коригується залежно від економічних потреб та умов, підтримуючи конкурентоспроможність українських експортерів на міжнародних ринках. Динаміка пільг з непрямих податків на зовнішньоторговельні операції в Україні у 2021-2023 роках відзначається значними змінами, обумовленими впливом економічних, соціальних і політичних чинників, зокрема пандемією COVID-19 та військовими діями. Під час кризових явищ пільги стали важливим інструментом для підтримки економіки, проте з часом їх обсяги почали зменшуватися, відображаючи поступове відновлення і адаптацію до нових умов.

5. Проблеми функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні можна охарактеризувати такими аспектами: невизначеність і нестабільність законодавства; недостатня ефективність митного адміністрування; високий рівень корупції; недостатня податкова обізнаність і девіантна поведінка суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; слабо розвинена митна інфраструктура; міжнародні торговельні угоди; широке використання пільг з непрямих податків на імпорт. Ці проблеми вимагають комплексного підходу до реформування механізму непрямого оподаткування з метою забезпечення більшої прозорості, стабільності та

ефективності його функціонування.

6. Для вирішення проблем функціонування механізму непрямого оподаткування зовнішньоторговельних операцій в Україні необхідно впровадити низку заходів. Перш за все, слід забезпечити стабільність і чіткість законодавства, що регулює податкові та митні відносини, шляхом регулярних консультацій з бізнесом і громадськістю під час його розробки. Важливо також посилити ефективність митного адміністрування через модернізацію процесів, автоматизацію систем і навчання співробітників, що допоможе знизити рівень корупції. Для підвищення податкової обізнаності підприємств слід організувати інформаційні кампанії та тренінги, що допоможуть зрозуміти податкові зобов'язання і переваги дотримання законодавства. Покращення митної інфраструктури через інвестиції та розвиток технологій дозволить зменшити час обробки вантажів та знизити адміністративні бар'єри. У рамках міжнародних торговельних угод Україні необхідно переглянути умови, які стосуються непрямого оподаткування, щоб гармонізувати їх з міжнародними стандартами. Нарешті, важливо провести оцінку ефективності податкових пільг і їх впливу на імпорт, щоб запроваджувати їх лише в обґрунтованих випадках, забезпечуючи баланс між фіскальними інтересами та стимулюванням бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів : Каменяр, 2000. 305 с.
2. Атаманчук Н. І. Правове регулювання непрямого оподаткування в Україні: автореф. дис.... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2021. 39 с.
3. Атаманчук Н. І. Теоретико-правові засади непрямих податків в Україні. *Право і суспільство*. 2018. №6(2). С. 121-126.
4. Бондаренко О. М., Чиженко В. В. Фіскальна ефективність акцизного податку як складова оптимізації системи непрямого оподаткування. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2021. №4. С. 9-15.
5. Буцька О. Ю., Тимошенко О. В., Продай І. А. Непрямі податки: економічна сутність, види, переваги та недоліки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №8. С. 67-72.
6. Васильчук С. С. До проблеми характеристики видів непрямих податків в Україні. *Митна справа*. 2014. Спец. вип. С. 196-202.
7. Волкова О. В., Сисоєнко І. А. Фіскальна ефективність непрямих податків та їхня роль у формуванні доходів бюджету. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 220-224.
8. Греца С. М. Удосконалення механізмів забезпечення виконання конституційного обов'язку по сплаті непрямих податків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 62. С. 96-99.
9. Дятлова Ю. В., Лизунова О. М., Дятлова В. В. Фінансові інструменти системи управління непрямыми податками: європейський досвід як інтеграційний орієнтир для новітньої моделі. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. №11. С. 5-11.
10. Жінчин В. П. Удосконалення митного регулювання непрямих податків. *Молодий вчений*. 2019. №9(2). С. 455-458.
11. Захожай К. В., Жам О. Ю. Роль прямих та непрямих податків у

формуванні доходів Державного бюджету України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент.* 2019. №18. С. 103-114.

12. Кміть В. М., Петрів І. Г. Фіскальна ефективність непрямих податків в Україні. *Науковий погляд: економіка та управління.* 2019. №4. С. 119-125.

13. Когут М. Г. Шляхи вдосконалення правового регулювання непрямих податків. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2020. №4. С. 137-143.

14. Лащак В. В., Лащак Т. В. Непрямі податки як регулятор споживчих цін в Україні. *Науковий вісник [Буковинського державного фінансово-економічного університету]. Серія: Економічні науки.* 2014. Вип. 26. С. 219-228.

15. Мандзюк О. І. Співвідношення прямих і непрямих податків в Україні: теоретико прикладні аспекти. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2019. №4. С. 48-57.

16. Менліосманов З. Т. Аналіз та контроль податкових надходжень до бюджету України від зовнішньоекономічної діяльності. *Підприємництво та інновації.* 2019. Вип. 9. С.157-163.

17. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. №4495-VI. Дата оновлення: 19.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

18. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Киотська конвенція) від 18.05.1973. Дата оновлення: 12.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text (дата звернення: 10.11.2024).

19. Міщенко Д. А., Міщенко Л. О. Теоретичні основи механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2021. №2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/8.pdf (дата звернення: 10.11.2024).

20. Офіційний сайт Державного веб-порталу бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes> (дата звернення: 10.11.2024).

21. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/en/> (дата звернення: 10.11.2024).

22. Податкове право України : навч. посіб. / за ред. М. М. Кучерявенка.

Харків : Право, 2010. 256 с.

23. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. Дата оновлення: 01.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

24. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22.12.1998 р. №332-XIV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

25. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22.12.1998 р. №330-XIV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

26. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22.12.1998 р. №331-XIV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

27. Соколовська А. М. Дискусійні аспекти визначення податкових витрат у системі непрямого оподаткування. *Фінанси України*. 2022. №1. С. 50-73.

28. Соколовська А. М., Єфименко Т. І., Луніна І. О. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / за заг. ред. А. М. Соколовської. Київ : НДФІ, 2006. 320 с.

29. Сотніченко О. А. Роль непрямих податків у регулюванні товарообороту зовнішньої торгівлі. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №4. С. 238-243.

30. Сотніченко О. А., Гнатенко О. А. Фіскальна ефективність непрямих податків в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2020. №5. С. 32-38.

31. Ткачик Ф. П., Гуцул І. А. Митні та податкові регулятори зовнішньоекономічної діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 24. С. 132-136.

32. Томнюк Т. Л. Концептуальні підходи до визначення сутності прямих та непрямих податків. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 1. С. 183-195.

33. Чижова Т. В. Фіскальна спроможність непрямих податків в умовах тіньової економіки. *Підприємництво та інновації*. 2021. Вип. 16. С. 94-99.

34. Шуневич А. С. Фіскальна ефективність акцизного податку як складова

оптимізації системи непрямого оподаткування. *Облік і фінанси*. 2020. №4. С. 82-88.

35. Шуневич А. С. Фіскальна ефективність податку на додану вартість в контексті оптимізації непрямого оподаткування. *Вчені записки університету «КРОК»*. Серія: Економіка. 2020. Вип. 1. С. 66-72.

36. Юр'єва П. Б., Микитенко Т. В. Зовнішньоекономічна діяльність та особливості її оподаткування: теоретичні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1288/1242> (дата звернення: 10.11.2024).

37. Юрківський О. Й., Травін В. В. Непряме оподаткування у формуванні інституції податкової довіри: політекономічний аспект. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. №3(1). С. 254-258.

38. Ярош М. В. Реформування непрямого оподаткування в Україні в умовах інтеграції до ЄС: автореф. дис..... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2018. 20 с.